

tie daugiau nebeįstaisomi. Vadinasi, savo mirtimi nereikia sekretoriaus apgaudinėti. Ko gero, už šį apsirikimą sekretorius gautų lazdu ar visai netektų savo vietos. Jei jau kartą mirei, tai ir būk miręs.

Vienas kalinys – tai buvo jau mums pagyvenus – sugalvojo planą. Jo lovoj mirė draugas, kurį jis aprenge savo rūbais, o jo drabužius pasiėmė. Taip nurašyto žmogaus numeriu jis išėjo į darbus. Matyt, galvojo, kad jo numerį kaip tariamai mirusiojo išbrauks iš sąrašų ir, kol viskas paašškės, jis galėsias pabėgti. Prie darbų jis pasislėpė kažkurioj duobėj ir laukė, kol sargyba bus nuimta. Jis negalvojo, kad sekretoriui pridarys daug rūpesčių. Vakarinio tikrinimo metu greit buvo surasta, kad vieno trūksta, bet pagal numerius tokio žmogaus nebuvo galima rasti. Trimitai nedavė ženklų pasitraukti sargybai iš rajono, o kapai išsiskubino šniukštinti po laukus. Aišku, kalinį rado pasislėpusį ir jo planą pasidaryti „mirusiu“ išaiškino. Vargšas ne tik gavo čia pat smūgių, bet į kelintą dieną jau nebuvo jo gyvo – jį užmušė. Kas ir kur tai padarė, sunku būtų gilintis. Taisyklė aiški: panorėjai būti miręs, tai ir esi.

KRIPELIAI IR LIGONIAI

Pirmąją dieną įspūdžiai klaidingai keitėsi. Iš ryto, visiems išėjus į darbus, mus vedžiojo po įstaigas ir registravo. Pirmiausia kaceto darbų skyrius surinko mūsų duomenis, kas kur galėsime tikt – į specialistų kolonas ar prie bendrųjų lauko darbų. Nei siuvėjų, nei kurpių, nei šaltkalvių tarp mūsų neatsirado, o tokiais užsirašyti tada niekam neatėjo į galvą. Gal taip būtų ne vienas išsigelbėjęs.

Paskui turėjome užpildyti anketas ligoninės raštinėje. Ilgai turėjome prie jos prastovėti, nes kokias dvi valandas niekas mūsų į vidų nekviėtė. Buvo laiko dairytis, ir mes netoliese matėme slankiojančius kaip šešėlius žmones. Tai buvo vadinami *kripeliai*, paskirti nusibaigti. Į darbus jų nevarė, o ir jų „laisvės“ nieks nevaržė, negainiojo jų nei po kiemą.

Ko jie čia, netoli ligoninės, slankiojo? Ar ieškojo tarp barakų užuovėjos, ar šiltesnio saulutės spindulio? Mums buvo aišku

viena, kad jie kažko ieškojo. Kartais pasilenkdavo iki žemės, kažką paimdavo ir dėdavo į burną. Pagaliau susekėm: kaip vištelės jie ieškojo kieme duonos trupinių, iškritusių kam nors iš rankų. Mat dažnas kalinys nebaigia duonos suvalgyti per pusryčius. Ne dėl to, kad jos daug būtų. Kaip vaikai, gavę saldainį, vieni tuoj praryja, o kiti čiulpia valandas – ilgiau pratęsia malonumą, taip ir kaliniai. Prigimtis ir suaugusiojo pasilieka ta pati. Buvo, pasirodo, tokių, kurie duonos trupinį laikė burnoj tol, kol ištirpsta. Dėl to riekelę įsideda į kišenę, o paskui po mažą gabalėlį traukia ir deda į burną. Betraukiant kai kas ir nubyra tiems, kurie nūn slankiojo po kiemą.

Neprašomas vaizdas tų žmonių – jie nei gyvi, nei mirę. Užspausk akis, paguldyk – bus miręs; pageltimas ir prasikišę griaučiai tavęs neapgaus. Bet kai jis vaikšto, negali atsistebėt, kaip tai dar iš viso įmanoma.

Kripeliai, keletas šimtų žmonių, buvo viena iš kalinių kategorijų, kurių nepaminėjau anksčiau. Jie gyveno trečiame bloke arčiausiai ligoninės, tarsi josios priedas. Niekas jų negydė nei jų gelbėti besistengė. Dėl to šį bloką geriau būtų buvę vadinti prieangiu į krematoriumą. Viena jiems buvo išimtis – tai dietinis maistas: pabaltinta sriuba su trupučiu kruopų. Duonos, rodos, jiems visai neduodavo; jos trupinių turėjo pasiieškoti kieme.

Iš to barako dvokė baisus tvaikas. Švaros palaikyti gal niekas ir nesistengė, o gal ir negalėjo. Dalis kripelių buvo dizenterininkai, kurių lovos turėjo būti pačios nešvariausios. Kas dar galėjo paeiti, nekentėjo tame tvaike ir sėdėjo prie barako arba slankiojo po kiemą. Kitus gulėjimas turbūt vargino, nes tada žmogus daugiau galvoja apie valgį. Vaikstant akys užgriebia naujų įspūdžių ir mintį nuveda kitur. Bet gal klystu šitaip spręsdamas, nes, žiūrint į tas akis, mažai jose buvo gyvybės ir noro ieškoti kokių nors įspūdžių. Kripelio pasaulis, kaip ir naujagimio, yra sunkiai atspėjamas. Į ką ir kaip jų akys reaguoja, kas pasakys!

Ligoninė, ties kuria mes kaip tik stovėjome, turėjo apie 200 ligonių – tų laimingųjų, kurie dar galėjo čia patekti. Susižeidimai, operacijos, didelis karštis buvo tos priežastys, kurios leido žmogui čia atsidurti. Bendras nusilpimas arba fizinis išsekimas, deja, šios teisės kaliniui nesuteikė ir jis atsidurdavo kripelių bloke. Karštį pavykdavo „numušti“, mažesnės operacijos pasisekdavo – tada kalinys, kiek pabuvęs čia, vėl grįždavo į darbą. Tačiau patekti į ligoninę labai dažnai reiškė pasirinkti greitesnę mirtį. Ne tik dėl pavojaus čia užsikrėsti nauja liga, ne tik dėl blogo gydymo ir priežiūros, bet, kaip matysime, ir dėl „pagreitinančių“ priemonių žmogui numarinti.

Žymiai vėliau mums paaiškėjo dvi „politinės“ tendencijos, kurių vienos laikėsi lenkai sanitarai, o antros – vokiečių puskarininkis Hauptas, ligoninės prižiūrėtojas. Lenkai tyliai skelbė, kad jie tebeveda karą ir čionai. O jie buvo vieninteliai, kurie šią kalinių ligoninę tvarkė. Nesunku vėliau buvo suprasti, kodėl vokiečiai kaliniai šios ligoninės bijojo kaip maro. Atėjus

čia mūsų gydytojui Starkui, vokiečiai per ašaras prašydavosi į jo prižiūrimas palatas. Vokiečiai žinojo, kad jų žmogus retai kada išeina gyvas iš ligoninės. Galbūt tai žinojo ir vokiečių administracija, nes sunku manyti, kad administracija nebūtų turėjusi šnipą. Tačiau ar jai negaila buvo tų mirštančių savo tautiečių, ar ji neturėjo priemonių susekti, kas ir kaip šituos mirties sprendimus vykdo. Ligoninė buvo viena tikriausių priemonių likviduoti kurį nepageidaujamą priešą, ir atrodo, kad lenkai, gausiausia kaceto grupė, taip gynė savo interesus. Tačiau ir niekuo nepavojingi žmonės, ypač džiovininkai, kurių nebuvo daug, jautė virš galvų kybančią greitą mirties grėsmę. Savo įtakingesnių žmonių, ypač inteligentų, lenkai gydytojai čia visai nesiuntė. Jie žinojo, kad stambusis puskarininkis Hauptas kartais užsivelka baltą chalata, paima į rankas švirkštą ir eina į džiovininkų palatą. Ligonys mano, kad jis gydytojas, nors laisvėje jis buvo stalius ir bepročių ligoninės slaugas. Šviesių vilčių kupinu žvilgsniu sutinka jie jį, laukia jiems paruošto švirkšto į veną. Ir šis karbolio švirkštas, apdalintas keletui, per dieną išspręsdavo jų likimą. Ryto metą jie buvo jau nurašomi į krematoriumą. 1944 metų vasarą panašiai darė su kripeliais Badmanas, buvęs Rygos kaceto gydytojas, laikinai pavadavęs etatinį gydytoją Heidlį. Badmanas sumažino kripeliams maisto davinį ir įsakė juos mankštinti. Taip per dvi savaites jis pasiuntė į krematoriumą per 100 kripelių.

Kai mus po du pradėjo vesti į ligoninės raštinę, kai užpildė mūsų anketas, surašė ligų istorijas ir teiravosi, kas, kur ir kokį darbą laisvėje dirbo, mes nė galvoti negalvojome, kad visus tuos duomenis lenkai sanitarai norėdami puikiai galės prieš mus panaudoti. Šitai turėjo būti pavojinga tiems, kurie prisipažino atvykę iš Vilniaus arba buvę įtakingesni Lietuvos valstybinėje administracijoje. Negali sakyti, kad tas pirmas mūsų susitikimas su lenkais gydytojais būtų buvęs nemalonus. Priešingai, jie buvo mandagūs, domėjosi Lietuvos padėtimi ir karo eiga, ir mums paliko įspūdį vienintelių žmonių, kurie čionai mūsų grupei galėtų rodyti prielankumą. Jie patarė mums neprisipažinti, jei kas sirgo džiova ar venerinėmis ligomis, nes tokie čia naikinami. Tačiau po keliolikos dienų ne

vienas mūsų greit jais nusivylė. Kai reikėjo kreiptis į Boleslovą Kaczynskį – chirurgą (be kitko, kilusį iš Lomžos) ir jo sanitarą Stephaną Michalowskį, kad perrištų sužeistas, pūliuojančias mūsų rankas ar kojas, jie iškoliodavo ir paspirdavo kojomis pro duris. Galbūt šitai galima buvo pasakyti tik apie tuodu žmones, kurių nemėgo ir patys lenkai. Tačiau ir kiti, su kuriais vėliau susidūrėme, patys patekę ligoninėn nebuvo jau tokie, kaip pirmas įspūdis mums buvo susidaręs. Gal dėl to, kad dauguma jų buvo jau seniai kalinami, netekę nervinės pusiausvyros ir žmogiškojo jautrumo. Suprasti šitai mes galėjome tik vėliau, pagyvenę ir savo pačių dvasioje pastebėję didelių pakitimų.

GRASINIMAI IR ĮSPĖJIMAI

Vakare per patikrinimą į mūsų antrojo bloko gretas įsijungė ir vilniečių grupė – iš viso 29 vyrai, suimti viena diena vėliau ir iš Karaliaučiaus kalėjimo tiesiai atgabenti į Stutthofą. Jau buvome matę juos stovinčius netoli virtuvės, ties tomis pačiomis durimis, kur ir mes iš pradžių buvome sustatyti. Priešpriet, kai nešiojome iš virtuvės į blokus sriubą, atpažinome jų grupėje ne vieną bičiulį. Jie dar dėvėjo civiliškai (Lipniūnas su sutana), laikė prie savęs lagaminus su maistu ir skalbiniais. Taip norėjosi juos įspėti, kad skubėtų pasidalinti savo maistu. Matyt, kažkas vis dėlto įspėjo, nes vėliau matėm, kaip jie net kitiems kaliniams tą maistą dalino. Jie matė mus jau perrengtus dryžai, nukirptus ir „vieškeliais“ atžymėtus. Tas pat laukė ir jų. Ir dabar, kai jie atėjo į mūsų eiles vakarinio patikrinimo, jau buvo visai tokie kaip ir mes. Sveikinome tuos, kurie pagal ūgį pateko prie pat mūsų. Laukėm patikrinimo pabaigos, vildamiesi kai ką išgirsti iš jų kelionės iki Stutthofo.

Grižus į bloką vėl mus pastatė prie sienos, visus kartu – 46 žmones. Visi kaip vienas aprenkti, geros išvaizdos, kai kurie ypač gerai nuaukę, traukė ne tik kitų kalinių, bet ir bloko vyresnybės dėmesį. Bloko sekretorius priėjęs pasiteiravo, ar tarp mūsų nėra teisininkų. Lietuviškas atvirumas, o gal ir pasididžiavimas, kad ir tokių nestingam, pakišo atsakymą:

– Kaipgi, yra!

– Gal ir prokurorų turite?

– Štai šis, – buvo parodyta į Antaną Liudžių.

Sekretorius įdėmiai pasižiūrėjo. Jis dar paklausė, ar ir kunigų esama. Jam buvome parodyti mudu.

Po kelių dienų išgirdome iš to paties sekretoriaus:

– Teisininkai yra prakeikti žmonės, o ypač prokurorai. Jie mus kankino ir čia sugrūdo. Tokius reikėtų pirmiausia pasiųsti į krematoriumą.

Kita proga jis pusbalsiu kalbėjo apie kunigus, rodydamas į mudu su Lipniūnu, ir pasakė garsiai, kad tie du labai tiktų į krematoriumą. Mes manėme, kad nori skirti mirusius „laidoti“. Vėliau supratom: jo žodžiai buvo grasinimas arba bent linkėjimas mums greičiau ten susvilti. (Sekretorius, kaip vėliau paaiškėjo, buvo ne tik kriminalistas, bet ir komunistas: toks buvęs iš seniau ar čia prisijungęs prie slaptos komunistų grupės.)

Tą vakarą tarp kitų vyresniųjų maišėsi ir vienas jaunas, gražus tamsiaplaukis vyrukas, palyginti gerai apsirengęs. Jis galėjo turėti apie 17 metų. Avėjo gražius aulinius batus ir, atrodė, jais net didžiavosi. Vėliau patyrėm, kad jis yra tik kambarių patarnautojas, tam ir paimtas, nes jis patikęs esesmanams, o gal tik Zelonkei, kuris mėgo globoti jaunus, gražius vyrukus. Greit sužinojome, kad šį jaunuolį šaukė vardu Miša.

Šis tat Miša priėjo dabar prie mūsų ir kalbino rusiškai. Kai kas jam atsakė, o kai kas su tokiu „vaikėzu“ nenorėjo prasidėti.

– O tu kas toks? – paklausė jis, priėjęs prie Vytauto Stonio, buvusio karininko, stambaus ir aukšto vyro.

Šis tik pasižiūrėjo iš aukšto ir nusuko veidą į kitą pusę.

– Girdėjai? Kas tu toks?! – pakartojo savo klausimą, bet ir šį kartą atsakymo negavo.

Miša nusikeikė „po matuški“ ir spyrė Stoniui savo dailiu batu į koją.

– A vot, ir turi! – pasakė nueidamas.

Stonys buvo betiesiaęs ranką čiupti jam už sprando, bet kažkas iš mūsų iškišė jį sulaikė. Esą neverta prasidėti.

Greit įsitikinome, kad mūsų santūrumas ir savo vertės saugojimas čia daugiau bloga gali duoti nei gera. Būk čia mažiausias – geriau tave vertins, o buvę „ponai“ kelia tik

nepasitenkinimą bei pyktį ir žadina keršto ir atsiskaitymo aistrą. Du kiti sėkmadieniai mums visai atvėrė akis. Už savo inteligentiškumą ir savas profesijas mes atidavėm per skaudžias aukas.

Po vakarienės priėjo prie mūsų jaunas lenkas. Dėvėjo jis baltos vilnos megztinį, kuris turėjo uždarą krūtinę ir apykaklę. Atrodė gana gerai: gal neseniai buvo areštuotas, o gal dėl to, kad bloke ėjo maistininko pareigas. Matydavome jį prie didelio stalo, dalinantį duoną kaliniams. Matydavo ir jis mus, net, sakytum, domėjosi – tik labai santūriai, iš tolo užmesdamas akį. Pasirodo, jis laisvėje buvęs medicinos studentas (gal dėl to vėliau pateko į ligoninę sanitaru).

Priėjęs dabar prie mūsų, stovinčių pasienyje, paprašė, kad du eitume jam į talką. Mužu su kunigu Lipniūnu pirmieji pasisiūlėme. Nežinau, ką jis galvojo, bet turbūt tą patį: kunigas neprivalo laukti, kad jį kiti pakeistų, priešingai – jis turi pakeisti kitus. Pirmosiomis dienomis vienas ir antras skubėjome pulti prie darbo, nelaukdami, kol kiti tai padarys. Turbūt prisiminė mudviem laisvėje žinomas žmonių galvojimas, kad kunigai mėgsta būti ponais. Nesąmoningai norėjome parodyti priešingai, kad mes, kurie atstovaujame kunigams, anaipol nelaukiame būti geresnėje padėtyje.

Prie Lipniūno stovėjęs dr. Germantas sulaukė jį už rankos ir pats pasisiūlė eiti su manim. Lenkutis padavė medinį neštuvą ir tylėdamas vedė mus į virtuvę. Netoli jos paklausė, kas mes buvome laisvėje. Kaip iki šiol, mes atvirai pasisakėm. Virtuvėj prikrovė neštuvą duonos kepalų viso bloko rytiniam daviniui, kokius 65 kilogramus. Krovėnys buvo sunkus, ir mes, dvidešimt metrų jį panėšėję, pailsome ir paprašėme leisti truputį pailsėti. Lenkutis sutiko ir po to dar porą kartų leido padėti neštuvus ant žemės. Jo santūrumas pasirodė vis dėlto nenuoširdus: į galą jis pradėjo mus raginti, netgi erzintis. Ar bijojo, kad kas šito nepamatytų ir už tai jam pačiam nekliūtų, ar panoro parodyti savo valdžią.

Vakare, sugulus į „silkių rikiuotę“, mus aplankė ligoninės kapas lenkas Johannes Brajtas. Kaip Napoleonas, vieną koją atrėmęs į mūsų čiužinius, rankas išsprendęs, jis ėmė teirautis:

– Ar visi mokat lenkiškai?

– Ne visi, – buvo atsakyta.

– Tai jūs lenkų priešai?

– Anaipol!

– O Vilniuje daug kas jūsų dirbo?

– !? – numykė kažkas.

– Vilnių mes laikome mūsų miestu. Koks jūsų nusistatymas?

– Tai politikų reikalas, – buvo atsakyta.

Brajtas kalbėjo grubiai ir išdidžiai, tarsi turėdamas kokius įgaliojimus.

– Mes dar pasimatysime! – pasakė mįslingai ir išėjo.

Ką šis vizitas reiškė, mes nesusivokėme, bet įspūdį paliko nakčiai blogą.

Apie šį poną sužinojome vėliau. Jis buvo vienas įtakingiausių lenkų kalinių, tačiau ir vienas žiauriausių.

Valdė jis ne tik ligoninę kaip jos ūkio reikalų vedėjas, bet ir skalbyklą. Jo ryšiai buvo platūs, net su pačiais esesmanais ir vokiečiais kriminalistais. Mįslingi Brajto žodžiai vėliau mums prisiminė: smūgiai, kurie mus ištiko, ėjo iš ten, kur ir jis sukiojosi.

Kitą rytą kauniškiai jau buvom laisvesni, atlikę visus formalumus. Dabar juos turėjo atlikti vilniškių ir marijampoliškių grupė.

Kauniškius išsivedė į kiemą vienas lenkas, mokė kaceto komandos ir rikiuotės. Jis buvo protingas – nei rėkė, nei grasino, tik aiškino ir rodė, kaip tuos veiksmus daryti. Greit jis išskyrė, kurie mūsų buvo ne kariškiai, nes šiems sunkiau buvo pasekti jo nurodymus. Tačiau ir šiuos jis stengėsi suprast.

– Pasistenkite! Šitai svarbu išmokti, – kalbėjo jis. – Kacete nėra pasigailėjimo. Už mažus netikslumus kartais tenka skaudžiai nukentėti.

Po mankštų vėl grįžome į bloką ir laukėme kambaryje. Pas mus įėjo vienas esesmanas ir ėmė šnekinti rusiškai. Kalbėjo patylomis, lyg vengdamas svetimų ausų. Pasisakė esąs Estijos vokiečių ir žinąs, jog esame lietuviai.

Jo veido išraiška buvo užjaučianti, netgi susirūpinusi.

– Jums bus čia labai sunku, – kalbėjo jis. – Viena stenkitės:

neprasilenkti su tvarka. Už tai gali jus sumušti. Venkite smūgių, nes jie neša greitą mirtį!

Šitai pasakęs jis išėjo.

Tai buvo Klawonas, kaip vėliau patyrėm, vienintelis kultūringas esesmanas.

PIRMIEJI „PATARNAVIMAI“

Prieš pietus, kaip ir vakar, pristatė nešioti sriubos „kibelius“. Prijungė ir vilniškius su marijampoliškiais, baigusius dalį savo registracijos. Po du, įsitvėrę už „ausų“, tempėme šiuos svarius (po 60 litrų) kubilus nuo virtuvės į blokus, ligoninę, pas kripelius. To svorio mūsų jėgoms buvo per daug, o ir atstumai mums atrodė per dideli. Blogiausia buvo su tomis klumpėmis: reikėjo mokėti su jomis vaikščiot. Jos daužė kulnelius, krito nuo kojų, o kreivai pasvirusios taip narino pėdas, kad turėjai dantis sukąsti. Bandėm stabtelėt, pasikeisti rankomis, tačiau

iš paskos einąs štabinis lenkas nebuvo gailėstingas – rėkė ir koliojo. Vėliau sužinojom, kad šis darbas priklausė jo patarnautojams – štabendienstams. Jis pats buvo sugalvojęs panaudoti „ponus“, parodyti jiems, iš kur „kojos dygsta“.

Po pietų vėl atsirado darbų. Šį kartą atėjo mūsų pasirinkti atstovai įvairių įstaigų, vadinamų kamerų. Buvo ir vienas lenkas iš rūbų sandėlio. Jis paėmė mane, tas jaunuolis kokių 21 metų, sulysęs, bet dar pajėgus. Jo veidas atrodė susimąstęs, lūpos santūriai šypsančios.

Nusivedė mane už barakų į didelį namą, SS arklides. Laiptais užvedė į pastogę ir čia parodė sumestas milžiniškas krūvas įvairių rūbų. Pora kitų kalinių lenkų jas tvarkė: dėliojo atskirai švarkus, kelnes, megztinius, paklodes, drobules. Šitai ir man reikėjo daryti: rinkti iš krūvų rūbus ir dėlioti pagal rūšį į naujas krūvas.

Protarpiais manasis lenkutis prieidavo, pakalbėdavo, paklausdavo apie karą, vokiečių elgesį užimtuose kraštuose. Kai ką jis pasakė apie Bažnyčios padėtį Lenkijoje, apie kunigų areštus ir žudymus. Galvojau, kodėl jis man lyg tyčia šitai sako. Ar jis žino, kad aš kunigas? Paklausiau, kokia jo profesija, ir jis pasisakė buvęs klierikas.

Toliau dirbome atskirai. Po kiek laiko jis vėl priėjo, laikė rankose neblogą kaklinį ir man pasiūlė paimti.

– Dar šalta, o jūs neturite jokio! – pasakė.

Kitą kartą jis vėl priėjo, išsitraukė iš kišenės duonos riekele, perlaužė pusiau ir padavė man.

– Kieno šitie rūbai? – paklausiau jo, parodęs į krūvas.

– Mirusių kalinių, – atsakė.

Šis klausimas man rūpėjo. Buvau atradęs karišką milinę su lietuviškomis sagomis, paženklintomis vytimi. Galvojau: atsitiktinumas ar tikrai čia buvo koks lietuvis karys? Ieškojau daugiau, traukiau kariškos spalvos drabužius ir radau dar keletą milinių, švarkų, kelnių su tokiomis pat sagomis. Abejoti nebuvo pagrindo: čia būta mūsų karių, čia jie mirė dar prieš mus. Bet kaip jie čia pateko? Iš bolševikų nelaisvės! –buvo pirmoji mintis. Bolševikai išvežė jų daug iš Lietuvos ir greičiausiai pasiuntė į vokiečių frontą. Bet jie turėjo patekti į

belaisvių stovyklas, o ne čia. Buvo ir kita galimybė. Lietuviai bėgo iš vokiečių sudarytų batalionų ir juos sugavę kaip dezertyrus siuntė čia.

Versdamas rūbų krūvas radau ir lovatieses su lietuviškais raštais. Tai buvo margos įprastinės mūsų kaimo lovatiesės.

Vadinasi, būta čia ir lietuvių ne karių, kurie taip pat mirė.

Grįžęs pasakojau savo draugams, ką matęs. Jie nenorėjo tikėti. Vis kokia žinia būtų pasiekusi Lietuvą, kad čia kalinami lietuviai. Tuo tarpu niekas tokių žinių neturėjo. Tik po gero pusmečio pasitvirtino, jog apie 400 mūsų tautiečių tikrai čia buvo mirę. Jų sąrašas buvo rastas politiniame skyriuje, registracijoje. Kėsinomės jį nusirašyti, bet užklupo nauji įvykiai ir šito nebepadarėme.

••••

Mūsų iliuzijos per tas nepilnas tris dienas buvo galutinai išsklaidytos. Stutthofio istorija pasirodė daug senesnė negu tikėjomės. Mes nebuvo pirmieji. Nebe pirmieji net iš savo tautos...

Lenko pasakojimai Marienburge buvo teisingi, tik labai netobuli. Kurorto įspūdis prie vartų buvo klaidingai apgaulingas. Gailėjomės, kad mūsų nepaliko viename iš keturių kalėjimų, ten turėjo būti nepalyginti geriau. Dar liko viltis kada nors, gal ilgai nelaukus, išeiti pro tuos puošnius vartus. Dažnai žvelgėme į juos ir nežinojome, kad šiuos vartus iš tikrųjų puošia ir Dantės užrašas ant pragaro vartų: „Palikite bet kokią viltį, kurie čia įeinatė.“

DARBO KOLONOS